

УДК 37.015.3

Коць М. О.

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ МОДЕЛІ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті здійснено теоретичний аналіз та представлено модель активності суб'єктів педагогічної взаємодії — викладача ВНЗ і студента — майбутнього педагога.

Ключові слова: активність, суб'єкт, педагогічна взаємодія, освітній процес.

Постановка проблеми. Методологічне значення поняття активності стосовно психологічних досліджень розкривається передусім у принципі активності суб'єкта діяльності. Активність при цьому виступає як особлива якість взаємодії суб'єкта з об'єктивною реальністю; такий спосіб самовираження й самоздійснення особистості, при якому або досягається, або немає її якості як цілісного, самостійного та саморозвивального суб'єкта.

У процесі розгляду проблеми суб'єкта одним із головних є питання про те, які види активності особистості й прояву індивідуальності дають підстави для суджень саме про суб'єктні якості людини.

Аналіз діяльності суб'єктів навчальної діяльності здійснюється в руслі як загальнофілософського, психологічного, так і конкретно педагогічного завдання.

Проблема суб'єкта та його активності (діяльності, спілкування, споглядання тощо), що йде від філософії, найбільш систематично й послідовно розроблена та розвивається в психології, переважно на методологічній основі діяльнісного, точніше — суб'єктно-діяльнісного підходу.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. У сучасній психології залишається актуальною проблематика суб'єктної активності особистості, її творчої ролі в перетворенні свого життя. Сьогодні положення про активність суб'єкта діяльності отримали своє нове трактування в конкретних психологічних дослідженнях (А. А. Асмолов, А. В. Брушлінський, В. А. Петровський, В. І. Слободчиков, Б. А. Сосновський та ін.).

Активність у суб'єктному підході у вітчизняній психології розглядається як спосіб самовираження й досягнення цілісності, як здатність до самодетермінації, самовдосконалення, саморегуляції та само руху (К. О. Абульханова-Славська, Б. Г. Ананьєв, А. В. Брушлінський, О. К. Осницький, С. Л. Рубінштейн, В. А. Татенко, І. С. Якиманська й ін.).

Зміст навчальної діяльності припускає активну участь учнів у цій діяльності, оскільки передбачає творчу переробку отриманої інформації для її глибшого засвоєння. Так, сучасна соціокультурна ситуація, для якої характерні підвищений інтерес до розвитку школи й окремої особистості, до

інтелектуальної свободи людини, розкриття її творчого потенціалу, формування критичності та самокритичності, активності й ініціативи, обумовлює новий підхід до підготовки майбутнього вчителя, який пов'язаний з розвитком педагогічно доцільних відносин у системі «вчитель — учень» [1].

Цей процес сьогодні розглядає учня як суб'єкта змін, співучасника педагогічного процесу, як творчу особистість, а не як об'єкт зовнішніх дій і впливів (В. П. Безпалько, В. В. Горшкова та ін.).

Теоретичний аналіз проблеми дослідження. У вітчизняній педагогіці до розробки суті педагогічної взаємодії зверталися психологи й педагоги. Інтерес до цієї проблеми виражений і в зарубіжних публікаціях психолого-педагогічного напрямку [2].

Розглядаючи освіту як процес залучення до соціокультурної діяльності та оволодіння її змістом і засобами, педагоги більш схильні до бачення педагогічного процесу як спільної продуктивної діяльності педагога й учнів.

У педагогіку уведено такі поняття, як «педагогічна взаємодія» та «дидактична взаємодія» [3]. У них основна педагогічна ідея полягає в тому, що процес виховання й навчання не є механічною сумою дії виховання на активність самого вихованця. Характер прояву активності вчителя та учня в навчальній і позанавчальній діяльності може бути різним, а, відповідно, можуть спостерігатися різні варіанти взаємодії.

На думку В. В. Давидова, педагогічна взаємодія охоплює оптимальне співвідношення як педагогічного впливу, так і його активного сприйняття, власну активність учня [4].

Узагальнюючи різні підходи до досліджень педагогічної взаємодії, можна виділити два основні напрями в індивідуальній діяльності кожного педагога: перший — «суб'єкт-вчитель — суб'єкт-учень» і другий — «суб'єкт-вчитель — об'єкт-учень». Якщо в першому випадку йдеться про взаємодії, то в другому — про дію на учнів у педагогічному процесі.

Навчальна взаємодія характеризується активністю, усвідомленістю, цілеспрямованістю взаємних дій обох сторін — учнів (учня) — учителя, які виступають у позиції суб'єктів, де узгоджена дія має результат і підсилюється психічним станом контакту.

Внутрішньою умовою виникнення контакту між взаємодіючими сторонами є прояв щирої, справжньої пошани один до одного, емпатійність і толерантність. Зовнішній прояв контакту — це поведінка суб'єктів, котрі взаємодіють.

Слід відрізнити загальнопсихологічний принцип суб'єктності від феноменів суб'єктивності, безпосередньої представленості суб'єктивної реальності в кожному з нас. Можливість усвідомлення деяких аспектів цілісних відносин зі світом властива суб'єктові саме соціальних відносин.

До суб'єктних характеристик людини слід додати її характеристику і як особистості, і як суб'єкта. Вона включає, за Є. О. Климовим, спрямованість, мотиви; ставлення до оточуючих, до діяльності, до себе; саморегуляцію, що виражається в таких якостях, як зібраність, організованість, терплячість, самодисципліна; креативність, інтелектуальні риси індивідуальності, емоційність [5].

Усі ці характеристики повною мірою властиві і суб'єктам освітнього процесу. П. Ф. Каптерев вважає, що сукупний суб'єкт освітнього процесу повинен бути представлений одним освітнім полем — полем навчання й розвитку як учня, так і вчителя [6]. Отже, суб'єкти освітнього процесу, взаємодіючи, саморозвиваються.

Багато дослідників, розглядаючи поняття активності, підкреслюють її нерозривний зв'язок із мотивами, потребами, діяльністю, творчістю, саморегуляцією (К. О. Абульханова-Славська, Л. Ф. Алексеева, А. А. Волочков, В. І. Моросанова й ін.).

Так, зокрема, К. О. Абульханова-Славська зазначає, що активність постає як потреба в діяльності, яка представлена ієрархічно вибудованими мотивами [7]. На думку дослідниці, найбільш істотна для психології суб'єкта риса активності полягає в тому, що остання спрямована на зняття неминуче виникаючих суперечностей між бажаннями й можливостями особистості та вимогами суспільства

На думку Л. Ф. Алексеевої, у психології активність розглядається як одна з найважливіших категорій, що характеризує діяльний стан людини. Активність завжди спрямована на усунення або внутрішніх суперечностей організму, або суперечностей між організмом і середовищем, між суб'єктом та навколишнім середовищем, між особистістю й соціальним середовищем. Вона виявляється всередині організму у вигляді фізіологічних, нейрофізіологічних, психічних процесів, а поза організмом — у вигляді реакції, дій, поведінкових актів, поведінки, діяльності, спілкування, пізнання, споглядання на індивідуально-суб'єктному, індивідуально-особистісному рівнях. Усунення суперечностей відбувається або зі зміною суб'єктом самого себе, або перетворенням довкілля [8].

А. А. Волочков звертає увагу на те, що, якщо категорія «діяльність» увагу акцентує на взаємодії операційно-динамічної, соціальної нормативності й відтворення соціокультурного досвіду, то категорія «активність» — на здатності суб'єкта до виходу за межі заданих умов життєдіяльності (ініціатива, творчість, пошук, подолання тощо). В індивідуальному стилі діяльності домінують не внутрішні його умови, що лише забезпечують індивідуальну своєрідність діяльності та її регуляції (індивідуально-своєрідне в соціально-типовому), а орієнтація на відповідність зовнішнім вимогам [9].

В. А. Петровський розглядає таке поняття суб'єктності особистості, як надситуативну активність. На основі зіставлення адаптивного й неадаптивного трактувань активності ним поставлено питання, що раніше не піднімалося, — про саму правомірність розуміння людського індивіда як *суб'єкта*, можливості інтерпретації його як *causa sui* («причини себе»). Дослідник висловив припущення про існування активно-неадаптивних дій, у яких людина вільно та разом із тим відповідально виходить за межі передумовленого, й розробив метод аналізу активної неадаптивності людини — метод «віртуальної суб'єктності». На основі цього методу окреслено явища активної неадаптивності: «безкорисливий ризик», «презумпція існування рішення», «вихід за межі прогнозованого» та ін., у яких людина об'єктивно вважає себе суб'єктом [10].

В. І. Моросанова розглядає поняття активності суб'єкта крізь призму поняття саморегуляції. При взаємодії з навколишнім світом, на думку дослідниці, людина безперервно стикається із ситуацією вибору різних способів реалізації своєї активності залежно від своїх цілей, індивідуальних особливостей та умов дійсності, що оточує її, особливостей людей, котрі взаємодіють із нею. Але якщо є ситуація вибору, то зняття невизначеності можливе лише засобами регуляції, а в разі психічної регуляції — засобами саморегуляції в тому сенсі, що людина сама досліджує ситуацію, програмує свою активність і контролює та коригує результати [11].

Отже, можна відзначити активність суб'єкта як цілісну систему, яка проявляється в усіх видах діяльності, впливає на них, а також проявляється у взаємодії суб'єктів.

Виходячи із загальних принципів діяльнісного підходу, психологічний аналіз професійного становлення спирається на принцип активності особистості.

У нашій моделі активності суб'єктів педагогічної взаємодії ми беремо за основу динамічну систему відносин суб'єктів (рис. 1).

А. А. Волочков визначає поняття «активність» як універсальний спосіб, форму й міру природно-соціальних взаємодій, у процесі яких людина розвивається та проявляється переважно як їх суб'єкт (перш за все в плані переважання внутрішньої детермінації над зовнішньою). Активність людини являє собою єдиний потік взаємодій, який забезпечує цілісність і постійний розвиток його суб'єкта [9]. Активність, як і сам рух, різноманітна у своїх зовнішніх та внутрішніх проявах, але водночас — цілісна.

Освітній процес ми розглядаємо як цілісний процес, який одночасно охоплює фізичний, психічний, соціальний і духовний розвиток суб'єкта, а педагогічний процес — це динамічна взаємодія вихователів та вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети. Тому можна констатувати, що в педагогічному процесі соціальні ідеї перетворюються в якості особистості.

Результативність педагогічного процесу залежить від дії внутрішніх стимулів і мотивів навчально-виховної діяльності; доцільності, своєчасності та інтенсивності зовнішніх (суспільних, педагогічних, моральних, матеріальних й ін.) стимуляторів.

Педагогічна взаємодія своєрідна: її зміст та способи визначаються завданнями виховання та навчання. Завдання заздалегідь передбачають зміну стану, перетворення властивостей і якостей вихованців. Взаємна активність вихователів і вихованців у педагогіці позначається термінами «педагогічна взаємодія», «педагогічне співробітництво», «педагогічне партнерство». Взаємодія — це своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, які, розв'язуючи спільні проблеми, взаємовпливають, доповнюють один одного й досягають успіху у виконанні поставлених завдань.

Активність суб'єктів (викладач та студент) педагогічної взаємодії взаємопов'язана з педагогічним процесом і педагогічною взаємодією. Цілісна активність суб'єктів у педагогічній взаємодії інтегрує різні прояви

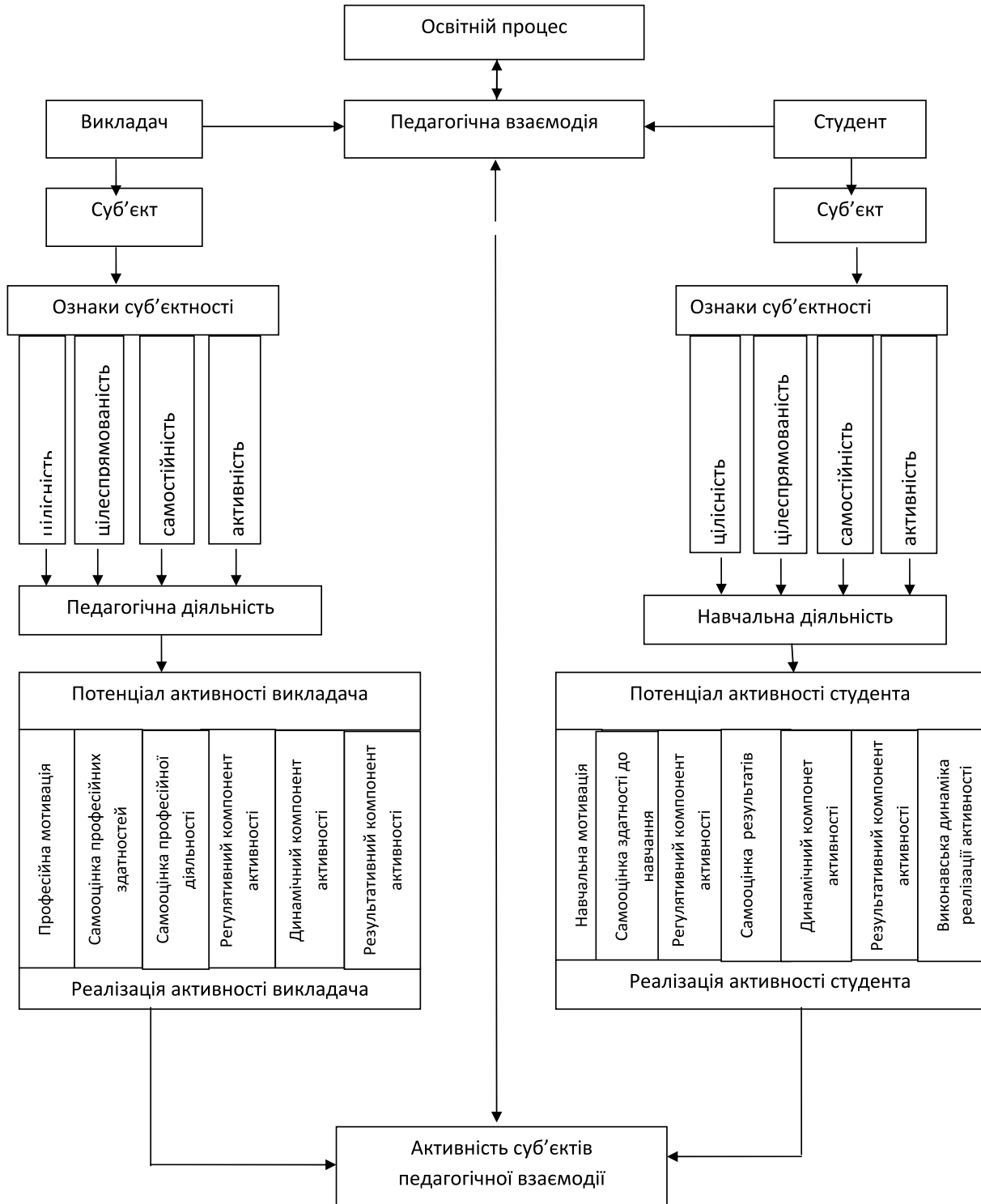

Рис. 1. Модель активності суб'єктів педагогічної взаємодії

активності, найбільш істотні для цієї діяльності, що становить потенціал їхньої активності.

Викладач ВНЗ як *суб'єкт* педагогічної діяльності є сукупністю, сплавом індивідуальних, особистісних, власне суб'єктних якостей, адекватність яких вимогам професії забезпечує ефективність його праці.

Суб'єктність, на думку А. В. Брушлінського, є вищим рівнем активності, цілісності, автономності людини. Цілісність суб'єкта означає єдність, інтегративність не тільки діяльності, а й узагалі всіх видів його активності [12].

У структуру суб'єктності педагога входять і є важливими такі компоненти: активність, здатність до рефлексії, свобода вибору й відповідальність за нього, усвідомлення власної унікальності, розуміння та прийняття іншого, саморозвиток. Зміна структури суб'єктності педагога відбувається залежно від процесу становлення вчителя в професії: чим більший стаж педагогічної роботи й вік вчителя, тим більшою мірою він ставиться до себе як до цінності та суб'єкта власної професійної діяльності й до учня — як до цінності та суб'єкта навчальної діяльності.

Реалізація активності викладача. Психолого-педагогічними умовами активності викладача є потреби в професійно-педагогічній самореалізації; сформованість механізму усвідомленого продуктивного професійного самопізнання; вільний вибір альтернатив можливостей самореалізації; індивідуальний стиль самореалізації; здатності до саморегуляції й рефлексії. Професійна активність самореалізації особистості визначена як процес переходу її індивідуального в соціальне, під час якого здійснюється розкриття набутих особистістю сутнісних сил, що виявляється у всіх видах діяльності в межах певної професії.

Підставою становлення суб'єктності майбутнього педагога є прояв його як самоорганізованого суб'єкта вільного свідомого вибору та прийняття майбутньої професії як пріоритетної життєвої цінності й оптимальних із погляду його особистісних схильностей способів оволодіння нею; як суб'єкта власної освітньої діяльності, яка характеризується індивідуальною освітньою траєкторією, продуктивною взаємодією викладача та студентів, розвитком мотивації досягнень, креативним прогнозуванням сценаріїв своїх професійної й життєвої перспектив.

Сутність *суб'єктної активності студента* полягає, на нашу думку, в умінні поставити мету, оптимально організувати процес розв'язання висунутого завдання та раціонально управляти цим процесом. Прояви суб'єктної активності можливі в різних сферах життєдіяльності студента — предметно-практичній діяльності, пізнанні, спілкуванні тощо.

Навчальна активність студента — це результат інтеграції різних видів і проявів активності, найбільш істотних саме у сфері навчальних взаємодій (інтелектуальної, пізнавальної, вольової тощо) У найбільш загальному вигляді навчальна активність розглядається як якісно-кількісна міра взаємодії суб'єкта із середовищем навчання. Згідно з А. А. Волочковим, це не стільки міра включення в освітню діяльність «ззовні», скільки ступінь залежності діяльності від самого суб'єкта [9].

Структура навчальної активності А. А. Волочкова, яка в нашому дослідженні була прийнята за базову, представлена чотирма підсистемами. До неї входять потенціал активності (що включає навчальну мотивацію й здатність до навчання), регулятивний, динамічний компоненти (відображає наявність виконавських навичок, творчих здібностей і самостійності),

результативний компонент (представлений об'єктивними результатами навчальної діяльності та задоволеністю досягнутим).

Важливою умовою оптимізації потенційних можливостей особистості є її активність, спрямованість на певний вид діяльності.

Реалізація активності студента у ВНЗ здійснюється в навчально-професійної діяльності. Основними компонентами активності студента ВНЗ як суб'єкта навчально-професійної діяльності є мотиваційні складники (ціннісні й смисложиттєві орієнтації, потребнісний профіль і бажані сфери діяльності, професійні інтереси, навчально-професійна мотивація) та компоненти особистісного рівня самоконтролю (задоволеність професією, рівень самооцінки професійно важливих якостей, рівні особистісної самооцінки, суб'єктивного контролю). Навчальна форма активності студента становить структурну основу для організації навчальної діяльності, розвивається в процесі професійного навчання більш успішно, на відміну від її професійної форми, співвіднесена з вимогами освоюваної спеціальності.

Значущість дослідження проблеми активності суб'єктів педагогічної взаємодії полягає в тому, що такі провідні її аспекти, як мотивація й особистісний рівень самоконтролю, є внутрішніми потенціалами, умовою та результатом становлення професіонала. Ці компоненти розглядаються як рушійна сила діяльності суб'єкта, як активність, яка проявляється в його ставленні до змісту й процесу навчання у ВНЗ і майбутньої професійної діяльності, у прагненні до ефективного оволодіння знаннями та способами діяльності.

Висновки. У процесі навчання у ВНЗ відбуваються зміни психологічних складових частин активності суб'єкта навчально-професійної діяльності. Динаміка змін різною мірою стосується всіх її компонентів: більш інтенсивні зміни спостерігаються в змісті мотиваційних аспектів професіоналізації, менш значущі зміни — в особистісному рівні самоконтролю.

Активність суб'єктів педагогічної взаємодії характеризується усвідомленістю, цілеспрямованістю взаємних дій обох сторін — студентів — викладачів ВНЗ, які виступають із позиції суб'єктів, де узгоджена дія має результат і підсилюється психічним станом контакту. Взаємодіючи, суб'єкти освітнього процесу саморозвиваються.

Навчальна діяльність студента розгортається як процес взаємодії з іншими суб'єктами освітнього процесу, насамперед із викладачами. Відповідно до того, наскільки процес взаємодії викладача та студента має риси діалогу, сприяння, бездіяльності або протидії, залежить динаміка розвитку активної позиції студента — майбутнього педагога.

Список літератури

1. Щукина Г. И. Роль деятельности в учебном процессе : кн. для учителя / Г. И. Щукина. — М. : Просвещение, 1986. — 144 с.
2. Стоунс Э. Психопедагогика. Психологическая теория и практика обучения : [пер. с англ.] / Э. Стоунс ; под ред. Н. Ф. Талызиной. — М. : Педагогика, 1984. — 472 с.
3. Велитченко Л. К. Педагогічна взаємодія: теоретичні основи психологічного аналізу : монографія / Л. К. Велитченко. — Одеса : ПНЦ АПН України, 2005. — 355 с.

4. Давыдов В. В. Культура, образование, мышление / В. В. Давыдов, В. П. Зинченко // Перспективы. Вопросы образования. — 1992. — № 1–2. — С. 18–28.
5. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях : учеб. пособие / Е. А. Климов. — М. : Изд-во МГУ, 1995. — 246 с.
6. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования : избр. пед. соч. / П. Ф. Каптерев. — М. : Педагогика, 1982. — 346 с.
7. Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности / К. А. Абульханова-Славская. — М. : Наука, 2001. — С. 37–115.
8. Алексеева Л. Ф. Проблема активности личности в психологии : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / Л. Ф. Алексеева ; Новосибирск. гос. пед. ун-т. — Новосибирск, 1997. — 42 с.
9. Волочков А. А. Психология активности субъекта бытия: интегративный подход : монография / А. А. Волочков. — Пермь : Перм. гос. пед. ун-т, 2007. — 376 с.
10. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В. А. Петровский. — Ростов н/Д. : Феникс, 1996. — 509 с.
11. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции в произвольной активности человека / В. И. Моросанова / Психол. журн. — 1995. — Т. 16, № 4. — С. 26–35.
12. Брушлинский А. В. Психология субъекта / А. В. Брушлинский ; [отв. ред. В. В. Знаков]. — М. : Ин-т психологии РАН; СПб. : Алетейя, 2003. — 272 с.

Коць М. О.

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры педагогической и возрастной психологии
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПОСТРОЕНИЯ МОДЕЛИ АКТИВНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Резюме

В статье произведен теоретический анализ и представлена модель активности субъектов педагогического взаимодействия — преподавателя вуза и студента — будущего педагога.

Ключевые слова: активность, субъект, педагогическое взаимодействие, образовательный процесс.

Kots M. O.

Ph. D. in Psychology,
assistant professor of educational and developmental psychology
of Eastern European National University Lesya Ukrainka

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF BUILDING OF TEACHER'S COOPERATION SUBJECTS ACTIVITY MODEL

Summary

The article presents the theoretical analysis and reproduces the teacher's cooperation subjects activity model in the «teacher-student-future educator» system.

Key words: activity, subject, teacher interaction, educational process.